

37.Трудовая Волянсь. - № 398. - 1918. - 21 серпня; 38.Житомирская минута. - № 8. - 1918. - 30 вересня; 39.Там само. - № 11. - 1918. - 15 жовтня; 40.Трудовая Волянсь. - № 347. - 1918. - 19 червня; 41.Волянские народные известия - № 10. - 1918. - 25 березня; 42.Волянська народна газета. - № 22. - 1918. - 23 листопада; 43.Там само. - № 16. - 1918. - 8 серпня; 44.Там само. - № 18. - 1918. - 6 жовтня; 45.Трудовая Волянсь. - № 336. - 1918. - 5 червня; 46.Волянсь. - № 190. - 1918. - 28 серпня; Волянсь - № 193. - 1918. - 1 вересня; 47.ЦДАВО України. - Ф.2196. - Оп.1. - Спр.97. - Арк.16; Волянська народна газета. - № 7. - 1918. - 1 червня; Відродження. - Ч.73. - 1918. - 28 червня; 48.ЦДАВО України. - Ф.1064. - Оп.1. - Спр.6. - Арк.119зв; 49.Державний вістник. - № 33. - 1918. - 10 серпня; 50.ЦДАВО України. - Ф.2201. - Оп.1. - Спр.55. - Арк.224-226; Державний вістник. - № 65. - 1918. - 31 жовтня; 51.Державний вістник. - № 74. - 1918. - 24 листопада; 52.ЦДАВО України. - Ф.1064. - Оп.1. - Спр.12. - Арк.98зв; Ф.2201. - Оп.1. - Спр.59. - Арк.145; 53.Відродження. - 1918. - 2 листопада; 54.Волянська народна газета. - № 15. - 1918. - 27 серпня; 55.Там само. - № 21. - 1918. - 10 листопада; 56. ЦДАВО України. - Ф.2201. - Оп.1. - Спр.57. - Арк.72-74; 57.ЦДАВО України. - Ф.2201. - Оп.1. - Спр.721. - Арк.23, 26; 58.ЦДАВО України. - Ф.2201. - Оп.1. - Спр.55. - Арк.279.

Л.І. Семенко

УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ ДИРИГЕНТА ПОЛІКАРПА БІГДАША-БОГДАШЕВА

З історією вітчизняного хорового руху тісно пов'язане ім'я українського та російського диригента, хормейстера і педагога Полікарпа Микитовича Бігдаша-Богдашева (1877-1970).

Ця непересічна постать майже забута у сучасному музикознавстві, і тому не дивно, що в довідниках та енциклопедіях до останнього часу вказувалась помилкова дата його смерті (1946 рік) та викривлялось справжнє прізвище (Бігдаш-Бігдашев, Бігдаш-Бігдашів, Бігдаш-Богдашов), не кажучи вже про інші біографічні неточності, хоча саме завдяки його наполегливій праці була створена ціла низка видатних співочих колективів як в Росії, так і в Україні, зокрема, він стояв біля витоків одного з найвідоміших українських хорів – капели "Думка". Достойним уваги є також той факт, що в роки національно-визвольних змагань 1917-1920-х років П.М. Бігдаш-Богдашев провів значну культурно-просвітницьку та громадську роботу на ниві української культури.

На жаль, і сьогодні в Україні відсутня узагальнююча праця, присвячена П.М. Бігдашу-Богдашеву. Короткі відомості про нього можна знайти в прижиттєвих публікаціях Я.Юрмаса¹ та Р.Глієра², статті О.Ніколаєвої³, українських довідникових виданнях⁴. Єдиною науковою монографією, присвяченою творчому шляху митця, є книга російських авторів В.Козлякова та І.Скворцової⁵. Проте, і це видання, незважаючи на наявність значної кількості фактичного матеріалу, досить скупо подає відомості про український період життя хормейстера та його зв'язок з Україною.

Заповнити цю прогалину, визначити внесок Бігдаша-Богдашева в скарбницю української хорової музики, дослідити його діяльність на ниві збору та популяризації народної пісні, співпрацю з вітчизняними композиторами є основною метою даної статті.

П.М. Бігдаш-Богдашев народився у місті Острозі Волинської губернії (тепер Рівненської області) в селянській родині. Після закінчення в 1892 році Житомирських учительських курсів він займався викладацькою та музичною працею в навчальних закладах Волині – школах Житомира, Володар-Волинського, Осників, Калинівці. З 1898 року працював контролером в Акцизному відомстві спочатку в Радзивілові, а згодом у Варшаві; з 1903 по 1918 обіймав ту ж посаду в Тамбові⁶. Однак, уже в цей період більшість свого вільного від роботи часу Бігдаш-Богдашев приділяв організації робітничих і селянських хорів. Особливо плідною була його хормейстерська праця у Тамбові, де він лише впродовж 1906-1907 років керував трьома хорами, вів активну музично-просвітницьку роботу, викладав на безкоштовних вокальних курсах. Всього з 1903 по 1918 рік під його керівництвом було дано більше 1500 концертів та 300 театральних вистав. Репертуар створених ним хорових колективів містив біля 1000 творів більше 100 авторів, не враховуючи народних пісень.

Завершувались концертні програми, як правило, українською піснею "Ой, що ж то за шум учинився?", яка завжди мала успіх у публіки і стала свого роду візитною карткою тамбовських хорів Бігдаша-Богдашева⁷.

У 1907-1909 роках П.М. Бігдаш-Богдашев разом з А.П. Пащенком видавав у Тамбові щомісячний популярний музично-літературний часопис "Баян", на сторінках якого значну увагу приділялось також й українській музиці, – творчості композиторів А.Гулака-Артемовського, М.Лисенка, К.Стеценка, П.Демуцького, М.Грінченка. У нотних додатках до журналу друкувались російські, українські, білоруські народні пісні⁸. Демократичний ідейний напрямком часопису викликав наскоки з боку чорносотенної газети "Колокол"⁹.

14 червня 1918 року Бігдаш-Богдашев взяв у тамбовському Акцизному відомстві відпустку й виїхав в Україну. За однією з версій, переїзд цей стався завдяки тому, що один з авторів "Баяна" – композитор Кирило Стеценко, який працював тоді на чолі музичної секції при Міністерстві освіти Гетьманату, через українське консульство в Тамбові запросив Полікарпа Микитовича очолити хорову справу при новоствореній потужній кооперативній установі – "Дніпросоюзі". Як згадував Бігдаш-Богдашев, "саме завдяки йому [Кирилу Стеценку], між іншим, і я переїхав з Тамбовщини на Україну, щоб працювати на користь своєї Батьківщини"¹⁰.

Утворений у травні 1917 року "Дніпросоюз" ("Дніпровська спілка споживчих союзів"), до якого, власне, і запросили Полікарпа Микитовича, мав значні на той час кошти та сприяв розгортанню культурно-просвітницької роботи, залучаючи до неї своїх постійних співробітників. З ініціативи його постійного голови Д.В. Коліуха (1882-1937) до штату цієї установи були зараховані відомі українські культурні діячі того часу К.Г. Стеценко, Я.С. Степовий, М.Д. Леонтович, М.І. Верховинець, П.Г. Тичина, П.О. Козицький та інші, які працювали у різноманітних секціях культурно-просвітницького відділу – видавничій, театральній, музейній, етнографічній, бібліотечній та інших¹¹.

5 листопада на посаду хорового інструктора культурно-просвітницького відділу був призначений Полікарп Микитович Бігдаш-Богдашев¹².

"Початковий план моєї праці, – згадував він, – накреслювався такий: 1) розширення нотної бібліотеки; 2) складання каталогів з окремих галузей музики та співу; 3) складання зразкових статутів народних хорів та хорових товариств; 4) складання зразкових програм різних концертів; 5) словесна агітація з кооперативних установ та підприємств ідеї кооперативних хорів та музичного виховання; 6) улаштування хору робітників "Дніпросоюзу" та хорового класу для робітників кооперації які бажають учитися співу"¹³.

Однак робота з виконання останнього пункту затягнулась, тому що з 19 листопада по 20 грудня 1918 року Полікарп Микитович був відряджений у місто Лубни для сприяння просвітницькій роботі, зокрема створення місцевого українського хору. За короткий проміжок часу талановитому хормейстеру вдалося зібрати чудовий колектив, значний мистецький рівень якого потім неодноразово відзначала преса¹⁴.

Перші організаційні збори Українського національного хору відбулись 4 грудня в приміщенні лубенської Олександрійської дівочої гімназії. На них було обрано голову, писаря та бібліотекаря. Наступного дня в будинку Спілки споживчих товариств пройшло засідання Ради хору, на якому було визначено основні критерії підбору співаків та організації художньої діяльності. Перші концерти вирішили провести вже 25 грудня, для чого Бігдаш-Богдашев негайно розпочав репетиції, розучуючи в основному колядки та пісні на релігійну тематику: "Ой, бачить Бог", "На Орданці-річці", "Чи дома-дома", "Щедрик", "Що в Єрусалимі", "Ірод-цар", а також національні гімни: "Ще не вмерла Україна", "Вкраїно мати", "Слава Україні", "Живи Україно", "Заповіт". Значну допомогу організаторам надала місцева "Просвіта", яка зобов'язувалась взяти на себе фінансування хору, який, в свою чергу, повинен був безкоштовно брати участь у просвітянських літературно-музичних заходах, а також лубенська національна інтелігенція: М. Стрільцов, О. Брижаха, Г. Кібець, О. Бирченко, О. Штемпель, О. Возовицький, О. Цибенко, Я. Загоруйко, І. Білий, О. І. Юнаков¹⁵.

Крім кропіткої роботи з алагодження роботи хору, Полікарп Микитович сприяв й іншим мистецьким акціям в Лубнах. Так 7 грудня він диригував місцевими семінаристами під час концерту, організованого на користь бідних учнів учительської семінарії. Всього було виконано 16 номерів. "Інструктор [Бігдаш-Богдашев] настільки зацікавив та захопив наших учнів, – писав директор семінарії І.Кривошия, – що вони всі ті гімни, пісні та п'єси списали в свої нотні зошити і в майбутньому, ставши учителями, безперечно будуть розучувати їх в школах та народних хорах, чим сприятимуть розвитку музики та співу в нашому народі"¹⁶. Вражені майстерністю Бігдаша-Богдашева, на другий день після концерту до хору записались багато нових співаків. Від матеріальної винагороди за свою роботу Полікарп Микитович відмовився, і тоді місцеве відділення Спілки споживчих товариств частково оплатило йому відрядження.

Повернувшись наприкінці грудня 1918 року до Києва, Бігдаш-Богдашев розпочинає титанічну роботу по організації хору співробітників "Дніпросоюзу", який на початку своєї діяльності мав аматорський характер і жодної оплати ані диригент, ані співаки не отримували. Створювався хор для того, щоб, за словами Полікарпа Микитовича, здійснити "ознайомлення робітників "Дніпросоюзу" з українською національною піснею і піснями інших народів, а також з творами українських та чужоземних композиторів"¹⁷. На високому рівні з самого початку були партії басів, тенорів та альтів.

Склад колективу постійно змінювався, але в середньому він нараховував до 60 осіб. У хорі Бігдаш-Богдашев співав партію тенорів, його дружина Катерина Олексіївна – сопрано.

11 березня 1919 року у залі Купецького зібрання (сучасне приміщення Київської філармонії) відбувся перший концерт хору співробітників "Дніпросоюзу", присвячений роковинам смерті Тараса Шевченка, який по праву можна вважати першим виступом одного з найвідоміших українських хорових колективів – "Думки". Для його організації Бігдашем-Богдашевим було засновано 4 підготовчі комісії: декоративну, сценічну, драматичну та музичну. З метою посилення патріотичного емоційного ефекту зал прикрасили плакатами з цитатами Кобзаря: "Україно, Україно, ненько моя, ненько! Як згадаю тебе, краю, зав'яне серденько!", "Доборолась Україна до самого краю: гірше ляха свої діти її розпинають", "Обніміться, брати мої, молю вас, благаю!" "Я підкреслюю, – писав Бігдаш-Богдашев у проекті відзначення роковин смерті Тараса Шевченка, – що плакати ці дуже бажані: вони мають велике просвітнє значення і кожного читача, який вникне в суть вислову, духовно єднають з поетом"¹⁸.

І розпочав, і завершив програму славнозвісний "Заповіт" (муз. М.Лисенка). Далі на концерті чергувались твори українських композиторів на слова Тараса Шевченка: "Причинна", "Зоре моя, мій друже єдиний", "Огні горять", "Утоптала стежечку" (аранж. Бігдаша-Богдашева) з промовами, кантатами, жалібними маршами. Сольні партії виконували Є. Золотаревич, А. Кульберг, В. Печенюк, О. Ожеговська-Ганчель.

Взагалі ж протягом 1919 року під орудою П.Бігдаша-Богдашева відбулось ще 10 публічних виступів: на "День культури" для робітників "Дніпросоюзу" (6 квітня), "Свято праці" (1 травня), "День дітей" (1 червня), "Свято кооперації" (17 вересня), концерті пам'яті М. Лисенка (30 листопада), урочистому акті учнів кооперативної школи, на зборах уповноважених "Дніпросоюзу", двох Різдвяних Святах для робітників "Дніпросоюзу" та їх дітей, крім цього, хор брав участь у жалібній процесії на честь жертв революції. Більшість концертів відбувались у великій залі «Дніпросоюзу», залі купецького зібрання Києва та міському оперному театрі.

Під час урочистостей пам'яті М.Лисенка вперше було виконано II дію забороненої раніше опери "Тарас Бульба", а також знамениті "Хор гостей" та "Вальс Марильці". Розучити та виконати цілий фрагмент великого твору Бігдашу-Богдашеву дозволило те, що значно зріс професіоналізм хору, його ряди поповнили оперні співаки: Є. Петров, А. Петров, П. Лисенко, С. Дурдуківський та інші.

Крім концертів, протягом 1919 року було проведено 87 репетицій, які відбувались у вечірні часи, а також 20 окремих співанок для солістів та солісток, які виступали в сценах з опери "Тарас Бульба". Було розучено більше 70 різних пісень та п'єс, переважно творів М. Лисенка, К. Стеценка, О. Кошиця та М. Леонтовича. Вся канцелярська та організаційна робота щодо влаштування концертів (запрошення співаків та солістів, зв'язок із центральними кооперативними установами, владними органами, підшукування помешкань для концертів, складання програми) теж входила в обов'язки Бігдаша-Богдашева, який зарекомендував себе як хороший фінансист та адміністратор. Маючи здібності у мелодекламації, він часто виступав з цим популярним тоді видом мистецтва на концертах, де особливим успіхом користувалась його номер "У храмі" на музику П. Чайковського.

Не обмежуючись хором робітників "Дніпросоюзу", Полікарп Микитович опікувався співочим колективом учнів кооперативної школи при цій же установі та організував жіночий хор з робітниць Київської трикотажної фабрики.

За короткий час музична справа в "Дніпросоюзі" настільки розвинулась, що для керівництва нею потрібно було влітку 1919 року організувати музично-хорову секцію. Очолив секцію український композитор Кирило Стеценко, сам Бігдаш-Богдашев керував "хоровою підсекцією"¹⁹.

Музично-хорова секція стала на той час справжнім центром музично-методичної роботи в Києві. Разом із хоровим інструктором "Дніпросоюзу" П.В. Гайдою, Бігдаш-Богдашев заснував нотне видавництво та фундаментальну нотозбірню (нотну бібліотеку), для якої було закуплено ноти та музичні книги на суму 20 000 карбованців, а також складено повний список вокальних творів українських композиторів, які необхідно придбати для нотозбірні. Полікарп Микитович працював над організацією народних оркестрів, репертуар для яких розробив особисто. За його сприяння було засновано майстерню з виготовлення кобз при "Дніпросоюзі", підготовлено до друку твори М.Лисенка, Р.Глієра, Я.Степового, складено покажчики вокальних творів М. Лисенка та дитячої вокальної літератури, збірку чорноморських українських пісень тощо.

М.Грінченко згадував, що "«Дніпросоюз» за дуже короткий час його існування в справі нотовидавництва зробив майже стільки, скільки далі зроблено було і Державним видавництвом України, і «Книгоспілкою», і Музичним підприємством у Києві"²⁰.

Також Полікарп Микитович був організатором Художньої Ради діячів хорового мистецтва, головним завданням якої було "апробування вузько-технічної частини робіт з всіх галузей хорової справи". До складу Ради увійшли відомі професори Київської консерваторії: Р. Глієр, Я. Степовий, Б. Яворський; лектори диригентських курсів при інституті М. Лисенка: П. Козицький, М. Леонтович, В. Верховинець; музичні інструктори Кривусів і Гайда²¹. Радою було ухвалено зміст розробленого Бігдашем-Богдашевим музично-методичної збірки "Хоровий порадишник", до якого увійшли статті й Полікарпа Микитовича: "Музика і співи в справі естетичного виховання", "Словник музичної термінології", "Покажчик книжок по музичній освіті". Бігдаш-Богдашев входив до ініціативної групи по створенню науково-популярного музикознавчого місячника "МУСИКІЯ".

Безпосередньо Бігдаш-Богдашев розробив Положення про Бюро праці музично-хорових діячів при музично-хоровій секції культурно-просвітнього відділу "Дніпросоюзу", головною метою якого було "надання допомоги кооперативним та іншим громадським установам у підшуканні свідомих керівників з різних галузей музично-хорової справи"²².

Ще у 1918 році, тільки-но прибувши до Києва, Бігдаш-Богдашев вирішив продовжити власну музичну освіту, для чого поступив у клас теорії музики і композиції до професора Р.М. Глієра [З професором Глієром Бігдаша-Богдашева майже протягом 40 років зв'язували дружні стосунки. У 1920 році для зміцнення професорського викладацького складу Московської консерваторії Глієра буде запрошено до Москви, де у 1921-1926 роках він продовжить зайняття з Полікарпом Микитовичем – авт.], який обіймав тоді посаду директора Київської консерваторії. Водночас Полікарп Микитович і сам встигав викладати музичну грамоту при Київській театральній академії та на курсах кооператорів при "Дніпросоюзі"²³.

До Дня кооператора у вересні 1919 року Бігдаш-Богдашев організував конкурс на створення кращого гімну кооперації, до якого власноруч написав та підготував з хором до виконання пісню "До згоди всі" на слова Л.М. Старицької-Черняхівської (в російському варіанті – "Воля колектива", слова П.А. Арського).

"До згоди всі! В ясній блакиті
Палає зірка золота;
Брати, розрадою розбиті,
То сяє нам свята мета;
Вставай в кого душа жива,
Шикуйсь до лави лава!
Уже минає ніч кривава,
Вже сяє нам зоря нова!"

Однак основну увагу П.М. Бігдаш-Богдашев, безумовно, приділяв хору співробітників "Дніпросоюзу", який з самого початку задумувався його засновниками як мандрівна зразкова капела, за прикладом якої створювалися би місцеві хори при різноманітних коопераціях та інших організаціях і товариствах. Співачка Маріоніла Підласова гадує: "«Дніпросоюз» мав свій великий хор і передовсім брав на роботу людей, які мали гарні голоси. Хор спочатку виступав в Києві, пізніше він був поповнений хористами-професіоналами, і його назвали «Мандрівна капела Дніпросоюзу»"²⁴. Було докладено чимало зусиль для того, аби привернути до роботи у ньому професійних співаків як з числа співробітників установи, так і сторонніх осіб, які "повинні бути знайомі з нотним співом та мати добрий голос". До лютого 1920 року "професіоналізацію" хору було загалом завершено, і він почав називатися у документах "художньою хоровою капелою", яка вже до травня місяця здійснила декілька окремих поїздок по селах Київщини та Поділля²⁵.

Професійна капела вимагала великих затрат. Так підготовка її виступу у Києві на Шевченківському святі у березні 1920 року коштувала "Дніпросоюзу" близько 1 мільйона карбованців²⁶.

Навесні 1920 року Бігдаш-Богдашев двічі виїжджав на Волинь для обстеження та налагодження хорової справи в районних кооперативних спілках. Перебуваючи у відрядженні, він виступав перед кооператорами, роз'яснюючи роль кооперації та її цілі, не тільки економічні, але й культурно-просвітницькі. У Малині навіть був створений новий хор, з яким Бігдаш-Богдашев провів декілька співанок. Проте, ситуація ускладнилась тим, що під час другого відрядження Полікарп Микитович потрапив у центр бойових дій між радянськими та польськими військами, які, перейшовши 25 квітня у наступ, захопили Полісся, а 7 травня і Київ. До червня 1920 року Бігдаш-Богдашев змушений був залишатись на Житомирщині, не втрачаючи, однак, марно часу, і встигнувши організувати 31 травня в Житомирі концерт на користь українських козаків, який

відвідали представники української та польської влади – комісар України Лоський та командир польського фронту Лістовський.

На початку червня, не маючи відомостей про долю П.Бігдаша-Богдашева, керівництво «Дніпросоюзу» звільнило його з посади хорового інструктора та керівника капели. Повернувшись у 20-х числах червня до Києва та дізнавшись про це, він спробував оскаржити рішення, вказуючи на те, що два роки працював без відпустки, у важких умовах і за мізерну плату, організувавши, однак, і хор, і насичену концертну діяльність. Полікарп Микитович просив залишити його при просвітницькій роботі або ж перевести в Одесу, "де міг би продовжувати музично-хорову справу", однак згодка у доповідній записці про успіх концерту в Житомирі остаточно позбавила його шансів повернутись на посаду диригента в "Дніпросоюзі". У цей час мандрівну капелу вже було запропоновано очолити вчителю українознавства Київської середньої залізничної технічної школи Нестору Городовенку, який, взявши за основу репертуар Бігдаша-Богдашева, почав готувати хор до першого великого турне по Лівобережній Україні²⁷.

7 липня 1920 року, проспівавши ще на декількох співанках вже тепер "Першої мандрівної капели Дніпросоюзу" (згодом – "Думки"), ображений Бігдаш-Богдашев взяв відпустку і виїхав у Росію. Але, українська тема продовжувала залишатись значною і в житті, і в творчості маестро ще на довгі роки. Так з серпня 1928 року по 1931 рік П.М. Бігдаш-Богдашев був диригентом і художнім керівником, а з 1930 і директором Державної української хорової капели в Москві, створеної за сприянням правління Українського центрального клубу та земляцтва пролетарського студентства України в Москві. В програмі капели звучали обробки народних пісень – М. Лисенка, Г. Давидовського, М. Леонтовича, К. Стеценка, а також твори українських композиторів – Ревуцького, Козицького, Вериківського, Косенка, Борисова. Капела складалась з 60 чоловік і дала в Москві та області більше 150 концертів²⁸. Водночас у 1929 році за ініціативи Товариства друзів українського театру в Москві він очолив українську хорову студію.

Не забули про талант та працю Полікарпа Микитовича і в Україні. У 1928 році, на ювілейному вечорі з нагоди 35-річчя власної творчої діяльності, він отримав вітальну адресу від "Думки" та музичних діячів Києва (підписали Ревуцький, Р.Глієр, К.Квітка, Б.Грінченко, М.Гайдай та інші), в якій, зокрема, зазначалось: "Ваша праця на мистецькій ниві залишила помітний слід серед нас – киян, які з любов'ю згадують Ваше ім'я. Вам першому належать проекти організації народних хорів та капел, які, зародившись в кооперативних спілках міста Києва, набули тепер всеукраїнського і навіть всесоюзного значення"²⁹. Давній знайомий і колега Бігдаша-Богдашева – відомий український хормейстер Г.М. Давидовський висловив побажання, щоб молодше покоління музикантів йшло по слідах Полікарпа Микитовича, який зробив для народу "величезну масу" праці³⁰.

У 1930-40-х роках, очолюючи різні хорові колективи та мистецькі клуби в Москві, а в роки війни – при військових частинах, П.М. Бігдаш-Богдашев постійно включав в їх репертуар власні обробки українських народних пісень, багато з яких стали класикою: "Соловейко", "Ой, у полі озерце", "Ревуть, стогнуть гори-хвилі", "Така її доля", "Засвістали козаченьки", "Вража баба", "Повій, вітре, на Вкраїну", "Ой, що ж то за шум учинився?"

У 1950-1952 роках, під час одного з довготермінових відряджень, 73-річний митець створив у Кадіївці на Донбасі шахтарський ансамбль пісні й танцю, а в 1954 році написав "Здравицю українському народові" для 4-х голосного хору на слова Степана Олійника "300 років"³¹.

У складеній для Постійного представництва України в Москві записці "Моя праця на ниві популяризації української пісні в Росії (1903-1954)". П.М. Бігдаш-Богдашев зазначив: "Згадуючи... свою скромну працю на ниві пропаганди української народної пісенної творчості в Росії, радію, що в якійсь мікроскопічній частинці, можливо, приніс користь Батьківщині в справі зближення культур, дружби і єднання братніх – російського і українського – народів"³².

5 грудня 1970 р. в Московському будинку ветеранів сцени Полікарп Микитович Бігдаш-Богдашев скінчив свій земний шлях. 70 років він віддав музиці, не отримавши за це жодної нагороди та жодного звання, втім, залишившись в історії одним з кращих вітчизняних хормейстерів та диригентів ХХ сторіччя, чий внесок в популяризацію української народної творчості, безумовно, ще належить гідно оцінити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Юрмас Я. П.М. Бігдаш-Богдашев // Музика масам.– 1928.– №6; 2. Глиєр Р. и др. Полвека служения песне // Советская музыка.– 1946.– № 12; 3. Ніколаєва О.В. П.М. Бігдаш-Богдашев – хормейстер і педагог // Українська національна ідея: історія і сучасність: Наук. зб. Житомир, 1997; 4. Митці України.– К., 1992.– С.66;

Мистецтво України.– К., 1993.– Т.1.– С.199; Енциклопедія українознавства.– К., 2004.– Т.2.– С.740; Муха А.І. Композитори України та української діаспори: Довідник.– К., 2004.– С.32; 5. Козляков В., Скворцова И. Поликарп Никитич Бигдаш-Богдашев. Жизнь. Творческая деятельность.– Тамбов, 2001; 6. Козляков В., Скворцова И. Вказ. праця– С.11; 7. Там само.– С.65; 8. Глиер Р. и др. Вказ. праця– С.97; 9. Юрмас Я. Вказ. праця; 10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ).– Ф.50.– №778.– Арк.53; 11. Державний архів Київської області (далі – ДАКО).– Ф.Р-1878.– Оп.2.– Спр.217.– Арк.9; 12. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.1; 13. Там само; 14. Там само.– Арк.6; 15. Там само.– Арк.3; 16. Там само.– Арк.5; 17. Там само.– Арк.7; 18. Там само.– Арк.16; 19. Козляков В., Скворцова И. Вказ. праця– С.109; 20. Історія української музики: У 6 т.– К., 1992.– Т.4.– С.108; 21. Ніколаєва О.В. Вказ. праця; 22. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.36; 23. Козляков В., Скворцова И. Вказ. праця– С.109; 24. Кирило Стеценко. Спогади. Листи. Матеріали.– К., 1981.– С.80; 25. ДАКО.– Ф.Р-1878.– Оп.2.– Спр.309.– Арк.343; 26. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.53; 27. Шибанов Г.М. Нестор Городовенко: життя і творчість.– К., 2001.– С.39; 28. Козляков В., Скворцова И. Вказ. праця– С.135; 29. Там само.– С.110; 30. Там само.– С.130; 31. Там само.– С.148; 32. Там само.

О.С. Барнасюк

КНЯГИНЯ М.Г. ЩЕРБАТОВА В ІСТОРІЇ М.НЕМИРОВА

У радянській історіографії роль княгині М.Г. Щербатової в історії Немирова замовчувалась або висвітлювалась у спотвореному вигляді. Так у томі «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область», автори наводять неправдивий факт спалення в 1918 році чотирьох сіл Немирівщини польськими легіонерами, яких підтримувала княгиня М.Г. Щербатова.¹

У роки незалежності України історики та краєзнавці почали більш об'єктивно висвітлювати роль княгині М.Г. Щербатової в розвитку Немирова з 1880 по 1920 р.р.

У 1857 році у Марії і Григорія Строганових народилася дочка Марія Григорівна, якій судилося стати останньою немирівською поміщицею. Наприкінці 1870 - х років вона одружилась з князем Олексієм Григоровичем Щербатовим (1849-1912), взявши прізвище чоловіка і титул княгині Щербатової. Григорій Строганов надає їй у посаг немирівський маєток. Але князь Олексій Щербатов – громадський діяч, егоїст – не цікавиться маєтком, а тільки особистими уподобаннями. Він не оформив у свою власність немирівський маєток, внаслідок чого його власницею стає княгиня Марія Григорівна Щербатова.

Молода княгиня господарює в Немирівському маєтку і розбудовує місто. Разом з батьком вона будує тут з цегли Троїцьку церкву (1876-1881 рр.) та єпархіальне жіноче училище (1881 р.). Згорілий в грудні 1880 року римо-католицький костюл Св. Юзефа Обручника був швидко відновлений.²

У 1887 році тридцятирічна Марія Щербатова переїхала до Немирова назавжди.³

Почавши розбудовувати маєток в Немирові, княгиня М.Г.Щербатова запросила чеського архітектора з Праги Іржі Стібрала (1859-1939 р.) Він був талановитим архітектором і художником і вже у 28 років став професором. Саме І. Стібралу Немирів зобов'язаний своїми кращими архітектурними пам'ятками. У різноманітних житлових будинках, промислових та господарських спорудах архітектор зумів втілити не тільки професійну майстерність, але й високий смак, європейську культуру й особливу теплоту людяності. Водночас цим спорудам властиві риси чеської архітектури, а висока якість виконання будівельних та опоряджувальних робіт забезпечили значну довговічність, незважаючи на десятиліття варварської експлуатації за радянської доби.

У 1893 він І. Стібрал будує критий ринок з підвальним приміщенням, яке було обладнане льодниками для зберігання свіжину. Поруч була збудована лазня, зведена у формах пізнього бароко. У 1894 році він починає будівництво Немирівського палацу, яке майже закінчилося у 1900 році. Однак княгиня повільно продовжувала добудовувати та уточнювати в деталях свій палац аж до насильницької смерті. Цей палац став окрасою Немирова.⁴

Розвиток економіки Немирова та ріст його населення вимагали і сучасного транспорту, передусім - залізничного. У 1893 році почалося будівництво вузьколінійної залізниці Вінниця - Немирів - Гайворон. Княгиня безоплатно надала до відчуження землі для прокладення залізниці через села Монастирок, Ковалівку та Чеколівку.

Княгиня Щербатова традиційно опікувалась і немирівським благоустроєм. У 1899 році вона виділила 6900 крб. на забрукування основних вулиць. А місцева єврейська громада під тиском княгині вклала 1080 крб. на поліпшення санітарного стану містечка, адже через антисанітарію побуту мешканців та відсутність каналізації у місті раз у раз спалахували епідемії.⁵

У цей час княгиня М.Щербатова провела реконструкцію винокурного заводу, встановивши